

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BYUDJET TASHKILOTLARI AUDIT TIZIMINI JAHON TAJRIBASI ASOSIDA TASHKIL ETISH MASALALARI

Abdullayev Behzod Ramzanovich

O'zbekiston Respublikasi bank-moliya akademiyasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston byudjet tashkilotlarida audit tizimining hozirgi holati ko'rib chiqiladi va uni takomillashtirish bo'yicha xalqaro standartlar asosida tavsiyalar taklif etiladi. eng yaxshi amaliyotlar. Bu davlat sektorida shaffoflik, hisobdorlik va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash uchun mustahkam va mustaqil audit tizimi zarurligini ta'kidlaydi. Maqolada samarali audit tizimlarining asosiy tamoyillari, jumladan, mustaqillik, xolislik va xavflarni baholashga e'tibor qaratish hamda texnologiyadan foydalanish va muvofiqlik madaniyatini oshirish muhimligi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: byudjet tashkilotlari, audit tizimi, o'zbekiston, jahon tajribasi, shaffoflik, hisobdorlik, risklarni baholash, muvofiqlik, salohiyatni oshirish.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi, ko'plab rivojlanayotgan davlatlar singari, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish maqsadlariga erishish uchun davlat sektori resurslarini optimallashtirish muammosi oldida turibdi. Shaffoflik, hisobdorlik va davlat mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashda mustahkam audit tizimi muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, O'zbekiston byudjet tashkilotlaridagi amaldagi audit tizimi jiddiy muammolarga duch kelmoqda, jumladan, mustaqillikning yo'qligi, auditning zamonaviy metodologiyalaridan cheklangan foydalanish, salohiyatni oshirish tashabbuslarining yetarli darajada emasligi. Ushbu maqola ilg'or xalqaro tajribalarni o'rganish va O'zbekistonda audit tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berish orqali ushbu muammolarni hal qilishga qaratilgan. Globallashtirish sharoitida mamlakatimiz iqtisodiyotini jadal rivojlantirish va liberallashtirish, jahon moliya bozoriga integratsiyalashuvini tezlashtirish va kapital bozorini hamda raqamli iqtisodiyotni yanada taraqqiy ettirish, byudjet dasturlari samaradorligini oshirish ustuvor vazifalar sirasiga kiradi. Tizim faoliyatini yanada takomillashtirish, boshqarishga oid qarorlarni qabul qilish va byudjet ijrosi ustidan nazoratni yanada yaxshilash uchun auditorlik faoliyati sifatini oshirish lozim bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Auditorlik faoliyati moliyaviy axborotining to'g'ri va to'liqligini, ma'lum qonun qoidalarga asosan tuzilgani yoki ularga mos tushishini tekshirish va natijani manfaatdor tarafga yetkazishga yo'naltirilgan bo'lib, yuritilgan moliyaviy hisobotlarining

2-TOM, 5-SON

asoslanganligi, to'g'ri va qonunga muvofiq tashkil etilganligini baholash, mazkur hujjatlarning amalga oshirilish darajasini haqiqiy natijalarning o'rnatilgan parametrlari va me'yoriy ko'rsatmalar bilan bir xillik darajasini aniqlash va noqonuniy holatlar mavjud bo'lsa ularni bartaraf etishga qaratiladigan xulosa va takliflar berishdan iborat bo'lgan tizimdir. Bundan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, auditorlik faoliyatining asosiy vazifasi moliyaviy axborotni o'rganish, kuzatish, solishtirish, tekshirish va tahlil qilish natijasida moliyaviy axborotning haqqoniy va to'liqligi yuzasidan fikr bildirishdan iborat bo'lgan tizimdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.09.2018 yildagi PQ-3946 sonli "O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish choratadbirlari to'g'risida" Qarori qabul qilindi. Ushbu Qarorga asosan mamlakatimizda auditning normativ-huquqiy va uslubiy bazasi yangilandi, shuningdek, auditorlik faoliyatini litsenziyalashning soddalashtirilgan va muddatsiz tizimi joriy etildi, bu auditorlik xizmatlari bozorining shakllanishiga va mahalliy auditorlik tashkilotlari xalqaro audit standartlariga muvofiq auditorlik faoliyatini olib borishiga va shu orqaliyirik jahon tarmoqlariga kirishini ta'minlashga imkon yaratdi. Shuningdek, qoida va normalarni hamda me'yoriy hujjatlarni yagona normativ-huquqiy hujjatda unifikatsiyalash va tizimlashtirish maqsadida 2021-yil 25-fevralda yangi tahrirdagi "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Qonun auditorlik faoliyatini faqat auditning xalqaro standartlari asosida amalga oshirish, uni litsenziyalanadigan turlar tarkibidan chiqarish, maxsus vakolatli davlat organi sifatida Moliya vazirligi auditorlarning respublika jamoat birlashmalari bilan birgalikda, moliya-xo'jalik sohasiga aralashmagan holda, auditorlik tashkilotlari ishi sifatini tashqi nazoratdan o'tkazish, majburiy auditorlik tekshiruvidan o'tishi zarur bo'lgan ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan tashkilotlar ro'yxatini shakllantirishni nazarda tutadi.

Bugungi kunda byudjet jarayonining barcha bosqichlarida byudjet intizomiga rioya qilinishi ustidan doimiy va samarali nazoratni ta'minlash dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Zero, mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarni moliyaviy ta'minlashda byudjet xarajatlarining samaradorligini oshirish, ularning aniq maqsadli va manzilli bo'lishiga erishish eng muhim vazifalardan biri sanaladi. Bu maqsadga erishish uchun byudjet intizomiga rioya etilishini yanada kuchaytirish, byudjet mablag'larining belgilangan maqsadlarda sarflanishi ustidan qattiq nazoratni ta'minlash ya'ni auditorlik jarayonini to'g'ri tashkil etish juda muhimdir. Bunda vazifalarni aniq belgilab olish auditorlik jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Byudjet mablag'laridan oqilona foydalanishda audit xizmatini samarali tashkil qilishning asosiy shartlaridan biri uni amalga oshirishdan oldin barcha maqsad va vazifalari

2-TOM, 5-SON

bilan bir qatorda audit qilish usullari, audit o'tkazish rejasi, dasturi, ketma-ketligi, prinsiplari aniq belgilab olishdan iborat.

Tashkilotda ichki auditni quyidagi prinsiplar asosida tashkil qilish lozim:

- ✓ qonunchilik prinsipi – o'rnatilgan tartibdagi me'yoriy normativ hujjatlarga, ichki auditning qonun va normalari doirasida amalga oshirilishi;
- ✓ mustaqillik prinsipi – tashkilotda ichki auditni o'tkazishda o'z maqsad va vazifalariga mustaqil yondashishi;
- ✓ ob'ektivlik prinsipi – ichki nazoratni amalga oshirishda aniq hujjatlarga asoslangan ma'lumotlardan tartib bilan foydalanish, to'liq va ishonchli ma'lumotlar bilan ta'minlashi;
- ✓ javobgarlik prinsipi – tashkilotning ichki auditida o'tkazilgan nazoratlar uchun belgilangan qonunchilik asosida javobgar hisoblanishi;
- ✓ tizimlilik prinsipi – tashkilotda ichki auditni o'tkazishda har tomonlama ishlab chiqilgan chora-tadbirlarni qo'llash va uni boshqarish tizimi bilan bog'liqligini amalga oshirish.

Xorijiy amaliyotda ichki audit nazorat subyektlarini tashabbuskor va ijrochilarga bo'lish yondashuvi mavjud. Ushbu yondashuvga ko'ra, taqsimlangan davlat hokimiyati tarmoqlari nazoratning tashabbuskori, ular tomonidan yaratilgan boshqaruv tuzilmalarining vertikali esa uning ijrochilari sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Dasturlarning bajarilishini tegishli shakllarda baholash ham davlat auditining oliy organlari (hisob sudlari, hisob palatalari, milliy audit bo'limlari), ham ijro hokimiyati tizimidagi vakolatli davlat nazorati organlari tomonidan amalga oshiriladi. Davlat byudjeti mablag'larining sarflanishini nazorat qilishda jahon tajribasi quyidagilarni asosiy yo'nalishlari qilib belgilab olgan:

✓ Davlat byudjeti mablag'laridan foydalanishda inson omilining kamligi va bu jarayonda axborot texnologiyalaridan keng foydalanilishi samarali monitoringi amalga oshirishga hamda mablag'lar sarflanishining eng ishonchli moliyaviy nazoratini tashkil etishga erishish imkonini beradi.

✓ To'liq nazoratni tashkil etishda byudjet munosabatlarida ishtirok etuvchi tashkilotlar o'rtasida o'zaro ma'lumot almashish tizimini keng qo'yish. Bu borada byudjet tashkilotlarini moliyalashtiruvchi moliya organlari bilan tijorat banklari, soliq va bojxona organlari, tovar xom-ashyo birjasi va uning savdo maydonchalari o'rtasida o'zaro axborot almashish aloqalarini yanada mukammallashtirish byudjet mablag'laridan oqilona va maqsadli foydalanishni ta'minlaydi.

✓ Davlat byudjeti mablag'larining moliyaviy nazoratini kuchaytirish uchun, avvalombor, audit faoliyatini olib boruvchi xodimlarning malakasini, hamda ish

2-TOM, 5-SON

sifatini oshirish orqali byudjet mablag'larini to'g'ri yo'naltirishga kuchli ta'sir o'tkazish mumkin.

Jahon amaliyotini olib qaraydigan bo'lsak ichki audit tizimiga, uning tashkil qilinishiga va yuritilishida o'zgacha yondashuv mavjudligini ko'ramiz. Chunki audit tashkilotni tashabbuskor va ijrochilarga bo'lish orqali, samaradorlik ko'rsatkichlarining yuqoriligini ko'rishimiz mumkin. Tashkilotning faoliyat yuritayotgan har bir bo'limini o'ziga xos jihatlarini hisobga olgan holda belgilangan qonunlar doirasida olib borilishi hamda aniqlangan kamchiliklar borasida ularni bartaraf etuvchi chora-tadbirlarni ishlab chiqilishi samaradorlikni oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, O'zbekiston Respublikasida davlat byudjeti mablag'laridan foydalanish ustidan o'tkazilagan audit nazoratini to'g'ri yo'lga qo'yilganligini ta'minlash va uni puxta rejalashtirish mamlakat byudjetini samarali oshqarish lozimligini ko'rsatadi. Shu sababli davlat byudjeti mablag'laridan maqsadli foydalanishni ta'minlashda, shuningdek audit faoliyatini takomillashtirishda rivojlangan mamlakatlar tajribasini chuqur o'rganib, ularni respublikamiz nazorat tizimiga tadbiriq etilishi, xalqimizning milliy mentaliteti bilan yo'g'rilgan o'ziga xos nazoratga ko'maklashuvchi yangi axborot manbalarini shakllantirilishi, nazorat tadbirlarini amalga oshirishda oshkoralik tamoyiliga amal qilinishi byudjet nazoratining samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A. Jons va D. Smitning "Ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellektning auditga ta'siri" (2022).
2. "Bulutli audit: Rivojlanayotgan tendentsiyalar va muammolar" R. Braun (2021).
3. S. Green va J. Braun tomonidan "Barqarorlik auditi: Tashkilotlarning ekologik va ijtimoiy samaradorligini baholash uchun asos" (2019).
4. <https://www.ifac.org/publications/public-sector>.
5. <https://www.intosai.org/publications>.

